

Глава II

ДЕЈСТВА БРИГАДЕ КАО ДЕСНЕ НАПАДНЕ КОЛОНЕ 2. ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

Средином 1944. године војно-политичка ситуација у Европи наставила је да се развија у корист антихитлеровске коалиције. На совјетско-немачком фронту биле су до ногу потучене немачка Група армија „Центар“ у Белорусији и Група армија „Јужна Украјина“, док су англо-америчке трупе, после успешног искрцавања у Нормандији, развијале офанзивне операције на западном фронту. Народноослободилачка војска Југославије наносила је снажне ударце окупатору и његовим слугама широм земље и ослобађала нова подручја. Национални комитет ослобођења Југославије, с Јосином Брозом Титом на челу, је у исто време водио одлучујућу борбу за учвршћивање и афирмацију тековина народноослободилачке борбе и народне револуције и за међународно признање нове Југославије.

У Србији је НОП добио још шире размере. Највиши степен развитка достигао је у њеној југоисточној области. Ту је у мају и јуну 1944. године формирано 10 нових бригада и 5 ударних дивизија, које су, ослоном на подручје Јабланице и Топлице, заједно са партизанским одредима, самосталним и ударним батаљонима развиле дејства према Црнојрави, Врању, Копаонику и источној Србији и контролисале пространу ослобођену територију. У Шумадији су тада дејствовали 2. шумадијска НОУ бригада и два партизанска одреда, док су у осталим деловима Србије постојале мање партизанске јединице и групе.

Моравско-вардарска, ибарска и западноморавска долина и комуникације у њима постале су за Немце артерије од прворазредног значаја. У плановима немачке Групе армија „Е“ Србија и Македонија већ су добијале улогу оперативног и позадинског простора где су лагероване неопходне количине залиха потребних за живот и борбу јединица у повлачењу са југа Балкана према северу.

И у плановима врховног команданта НОВ и ПОЈ маршала Тита у овом периоду Србија је добила посебан значај, нарочито са становишта даљег развоја народноослободилачког рата у целини. Требало је дефинитивно разбити удружене контрареволуционарне недићевско-четничке снаге, које су могле да послуже као ослонац за разне антијугословенске противнародне комбинације реакционарних кругова на Западу. Врховни командант НОВ и ПОЈ је на време одлучио да оствари своју раније створену замисао о преношењу тежишта ратних операција дела снага НОВЈ ка истоку на територију Србије и за прелаз у завршну офанзиву за њено коначно ослобођење. За овај подухват требало је прво створити сигуран ослонац и груписати јаке оперативне групе на прилазима Србији (у Црној Гори, Санџаку, источној Босни и у самој Србији између Лима и Ибра). Због тога су уследила неопходна претходна дејства и вршене опсежне припреме јединица НОВЈ како би предстојећи војни подухват што боље успео.¹

Од 1. до 10. јуна 1944. године 2. пролетерска дивизија остала је у североисточној Црној Гори на истом простору који је заузела после повратка из Србије и за то време није водила веће борбе против непријатеља. Ово време је дивизија искористила за одмор, опремање и обуку јединица и за извиђање непријатеља. Четвртог јуна откривен је долазак свежих непријатељевих снага из рејона Новог Пазара и Пећи. Шестог јуна је откривено да се у Пријепољу и Пљевљима завршава концентрација једне немачке дивизије. Утврђено је да непријатељ прикупља јаче снаге на простору

¹ *Ослободилачки рат*, књ. II, стр. 250—253; Петар Вишњић, *Операције за ослобођење Србије 1944.*, Војноисторијски институт, Београд, 1972, стр. 7, 16, 26 (убудуће, П. Вишњић, н.д.).

Рожаја. До 7. јуна снаге немачке 181. пешадијске и 7. СС дивизије „Принц Еуген“ продрле су из Пл>еваља на сектор 5. крајишке дивизије, прешле реку Тару и избиле до села Негобуђе, код Жабљака. Деветог јуна у мањим борбама одбијен је напад делова легије „Кремплер“, који је предузет на правцу Рожај — Беране.²

Према прикупљеним подацима о непријатељу закључено је да он припрема офанзивне операције већег обима. Да би се избегло изненађење, штаб 2. пролетерске дивизије сагласно упутствима штаба 2. ударног корпуса наредио је строгу приправност бригада и организовао интензивно извиђање и праћење покрета непријатељевих снага на свим правцима које је обезбевала дивизија.

Десетог јуна 1944. године са правца Рожаја и Пећи, ка долини Лима, откривени су покрети непријатељевих колона јачине око 1.600 војника и састава: два батаљона немачке 21. СС легионарске дивизије „Скендербег“ и око једног батаљона легије „Кремплер“. Ове непријатељеве снаге су безуспешно нападе 4. пролетерску бригаду на положајима између Рожаја и Берана, а сутрадан и 12. јуна непријатељеве снаге од 800 до 1.000 војника 2. пролетерску бригаду. Напад непријатеља је одбијен и он се повукао на полазне положаје остављајући на попришту борбе 7 мртвих и 15 рањених.³

За то време 3. српска бригада се налазила на простору Беране — Беран Село — село Хареме, затварајући правац од села Калудре. На њеном правцу непријатељ није испољавао офанзивну активност.

После овог неуспелог напада непријатеља, време од 13. до 18. јуна 1944. године протекло је у свим рејонима и одсечима одбране јединица 2. дивизије без значајних промена. Чак није била активна ни непријатељева авијација. Али, веће групе савезничке авијације често су прелетале положаје 2. пролетерске дивизије и бомбардовале непријатељева постројења у Румунији и Мађарској. Са нестрпљењем су борци очекивали нове радио-вести и процењивали где је које бомбардо-

² *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 787.

³ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

вање извршено, што је стварало добро расположење и подизало морал људства.

О непријатељу су и даље прикупљани подаци и установљено да се на подручју Рожај — планина Бихор налазе два батаљона албанске регуларне војске с немачким командним кадром, као и око 2.000 припадника муслиманске милиције и четника. Поред тога, запажено је и прикупљање Немаца на овом подручју.

Пошто је штаб 2. ударног корпуса одлучио да предузме чишћење простора планине Бихора од непријатеља и заузме Рожај, образована је једна оперативна група бригада у коју су ушле: 4. пролетерска, 3. српска ударна, два батаљона 7. црногорске и 8. црногорска бригада и брдски артиљеријски дивизион 2. ударног корпуса. Групи бригада је поверено извршење овог задатка. С тим циљем је 18. јуна 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије издао борбену заповест⁴ и наредио 3. српској ударној бригади (без једног батаљона) да се, као десна нападна колона, 20. јуна прикупи у рејону села Дапсице и на Бабином брду (к. 1306), а затим да у ноћи између 20. и 21. јуна пређе у наступање преко села Бакова и нападне непријатељеве снаге које су држале положаје на брду Смиљевици. Након заузимања ових положаја требало их је организовати за одбрану и држати до даљег наређења, не ангажујући се у акцијама на комуникацији Пећ — село Мурино. Трећи батаљон 3. српске ударне бригаде добио је задатак да и даље остане у Беранама ради обезбеђења аеродрома и моста на Лиму.

У заповести штаба 2. пролетерске дивизије предвиђен је начин снабдевања јединица и поступак оа заробљеницима, парирање непријатељевој пропаганди и мобилисање што већег броја мештана у јединице НОВ и ПО Југославије.

Сутрадан, 19. јуна, са правца Сјенице уследио је изненадан напад снага 14. брдског ловачког пука немачке 7. СС дивизије „Принц Еуген“ и око 400 припадника муслиманске милиције на положаје јединица 7. црногорске бригаде 3. ударне дивизије НОВЈ, које су оне држале на десној обали Лима на линији Петрово

⁴ Зборник, том III, кн>. 7, бр. док. 303; Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 18/2.

брдо — Градац — Градина — село Гргаје — село Вишњево — село Шиповице.

Због овог напада и наглог погоршања ситуације на одсеку 7. црногорске бригаде услед продора непријатеља у правцу долине Лима до линије село Курило — село Ивање штаб 2. пролетерске дивизије привремено је одустао од заузимања Рожаја и наредио 3. српској ударној бригади да упути један батаљон у село Будимље ради ојачања 4. пролетерске бригаде, а са осталим снагама да обезбеђује аеродром, град Беране и мост на Лиму. Штаб дивизије налазио се у Беранаме.⁵

Нападом 4. пролетерске бригаде у правцу села Остроноше, у тактички неповољној ситуацији, одбрана осталих јединица 2. пролетерске дивизије постала је доста разређена. То је непријатељ зналачки искористио и 20. јуна предузео оштар напад са правца планине Турјака и Смиљевике према селу Горажду и у току дана потиснуо делове 2. пролетерске и 3. српске бригаде са њихових првих положаја. Међутим, падом мрака јединице 2. и 3. бригаде су противнападом одбациле непријатеља и повратиле своје положаје. У борби је непријатељ претрпео знатне губитке.⁶

Пошто је новоствореном ситуацијом омогућено дејство 2. пролетерске дивизије према заповести од 18. јуна 1944. године, то су планиране јединице упућене на полазне положаје за напад. Ноћу између 22. и 23. јуна 3. српска ударна бригада као десна нападна колона предузела је раније планиран напад на непријатељеве положаје у рејону Турјак — Смиљевике. Том приликом непријатељ је одбачен са својих положаја осим са Турјака. Губици непријатеља су били 15 погинулих и рањених војника, док је 3. српска бригада имала једног погинулог и једног рањеног борца.

Двадесет трећи јун 1944. године на правцу према Рожају протекао је без промене. Лева нападна колона 2. дивизије у току дана избила је на линију село Жилићи — село Негобратина. Међутим, непријатељ је одмах од Миљевог поља предузео напад у лећа леве нападне колоне. С обзиром на насталу ситуацију и околност да су се 5. и 7. црногорска бригада 3. дивизије

⁵ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 19/2.

⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 1/2.

већ биле иовукле ка Бијелом Пољу иа леву обалу Лима, штаб 2. пролетерске дивизије је наредио левој колони да се пребаци на положај Мусница — Османово брдо.

У времену од 24. до 26. јуна 4. пролетерска бригада остала је на положају село Градина — село Иванов Брег — село Дуб — село Симовче. Двадесет петог јуна је 3. српска ударна бригада добила наређење да упути један батаљон у село Калудру са задатком да спречи непријатељу прелаз на леву обалу Лима, а остале снаге прикупи у околини Берана. Даље време искоришћено је за одмор и опоравак јединица.

*

Дејства 3. српске ударне бригаде после пребацивања на слободну територију Црне Горе, од 1. до 25. јуна 1944. године, имала су више локалан значај. Јединице су се опорављале, срећивале и припремале за предстојећа дејства. Њихова дејства ипак нису била статична, већ покретна и динамична.

Штаб дивизије је у Беранама организовао партијско-политички течај, који су похаћале и старешине из 3. српске бригаде. Основне теме на курсу биле су: развитак друштва, дијалектички материјализам, интернационализам, Манифест Комунистичке партије и др.

Тих дана је почео да излази лист 3. српске бригаде „Наш пут“.

Војна обука бораца и јединица извођена је према плану састављеном у штабу бригаде. Из тактичке обуке посебна пажња посвећена је обуци војника и јединица за борбу против падобранаца и ваздушних десаната непријатеља. У обуци из наоружања највећа пажња је посвећена руковању и употреби оружја добијеног од савезника којим се и гаћало.

У то време сваки трећи припадник бригаде био је члан КПЈ, а већина осталих чланови СКОЈ-а. Комунисти су на партијским састанцима објашњавали политичка питања и изграђивали јединствене ставове. Посебно се говорило о братству и јединству народа и народно-

сти Југославије, националном и сељачком питању, као и о будућем уређењу Југославије.

Овакав интензиван политички рад почео је одмах после формирања бригаде у селу Пониквама, а продужен је за време продора Ударне групе дивизија у западну Србију, за време борби у Санџаку и Црној Гори и сада настављен за време одмора у долини Лима. Сви борци и старешине припремили су се да буду активни политички радници и пропагатори идеја за које су се борили. То је било утолико важније што је требало у Србији разбијати непријатељеву пропаганду и клевете вођене у земљи и иностранству. Партијска организација посебно се бринула за правилан однос сваког појединца и јединице према народу и његовој имовини.

Партијске ћелије биле су формиране у четама, самосталним водовима и штабу бригаде. У сваком батаљону је постојао биро, а његов је секретар био заменик политичког комесара батаљона. Чланови бироа КПЈ били су: политички комесар батаљона, секретари ћелија КПЈ и руководиоци батаљонске организације СКОЈ-а. Партијском организацијом бригаде руководио је комитет, а заменик политкомесара бригаде био је секретар комитета. Упоредо са партијским ћелијама у свакој чети и самосталном воду постојала је и организација СКОЈ-а. Омладинци су преко СКОЈ-а, заједно са комунистима, у свим приликама и ситуацијама испољавали своју делатност, снажњивост и самоиницијативу при решавању свих поверених им задатака.⁷

СПРЕЧАВАЊЕ ПРЕЛАЗА НЕПРИЈАТЕЉА ПРЕКО АИМА

Према прикупљеним подацима 27. јуна 1944. године очекиван је напад непријатеља ради заузимања десне обале Лима и града Берана.

Да би се избегло изненађење и заштитила лева обала Лима на сектору Беране — Крш Фемића (око 20 км северно од Берана) где није било јачих снага НОВЈ, штаб 2. пролетерске дивизије је наредио 3. српској бригади да упути свој 2. батаљон у село Штитаре са задатком да контролише прелазе преко Лима на секто-

⁷ М. Мадих, н.д., стр. 164—167.

ру: Беране — Крш Фемића и спречи непријатеља да форсира реку. Другом батаљону још је стављено у задатак да успостави тактичку везу са деловима 3. ударне дивизије на Кршу Фемића, да одржава везу са 4. пролетерском бригадом на Градини и да, у случају потребе, садејствује 4. пролетерској бригади. Ако би непријатељ према 2. батаљону ангажовао јаче снаге, 3. српска бригада је требало да прихвати одбрану и у истом рејону ангажује и свој 1. батаљон, а са 3. батаљоном да предузме хитан покрет из села Калудре ка Беранама где да га задржи у бригадној резерви.⁸

Двадесет осмог јуна 1944. године непријатељева артиљерија са положаја изнад села Лозне тукла је 1. батаљон 3. бригаде који се налазио на положају у селу Штитарима. Том приликом лакше је рањен заменик команданта овог батаљона.

Истог дана штаб бригаде је добио податке да је немачка 7. СС дивизија „Принц Еуген“ усмерила своја дејства према Беранама и да се на простору Бијелог Поља прикупља 21. СС дивизија „Скендербег“.

Ујутру 29. јуна 1944. године, први пут од доласка 2. пролетерске дивизије на овај простор, прелетело је пет немачких авиона изнад Берана, који су дошли из правца Колашина. Током прелетања авиони нису дејствовали. Артиљерија непријатеља повремено је тукла положаје 4. пролетерске бригаде.

Тога дана и 30. јуна 1944. године других промена није било. Према ранијем наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ упућена је једна група војно-политичких старешина из јединица 2. дивизије преко Италије за Србију. Међу њима био је и политички комесар 2. дивизије Милосав Милосављевић.⁹

Први јули је протекао без битних промена. Откривена је само активност непријатељевих патрола. Међутим, одмах после пола ноћи 1/2. јула једна непријатељева јединица јачине од око 200 војника изненада је прешла на леву обалу Лима код села Штитара. У току ноћи са овом јединицом је вођена жестока борба. Други батаљон 3. српске бригаде, и поред предузетих мера безбедности, био је изненађен. Немци су се, користећи

⁸ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

⁹ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2

ноћ, неопажено провукли кроз положај овог батаљона код села Дрезге, избили у село Штитаре и напали штаб батаљона. Дејствовали су изненада и брзо тако да батаљон није успео да пружи организован отпор, већ се повукао у правцу Берана.

Обавештен о изненадном продору Немаца, штаб бригаде је хитно упутио 1. батаљон у сусрет Немцима са задатком да их по сваку цену заустави и спречи продор у Беране.

Око 11.00 часова 2. јула 1. батаљон се из марша развио и прихватио борбу у сусрету. Борба је трајала нешто више од једног часа. Била је врло жестока и вођена је на кратком растојању, у домету ручних бомби. Том приликом немачке јединице су потпуно разбијене. Спасавале су се бекством у правцу Лима. На попришту борбе непријатељ је оставио 15 мртвих, док је 1. батаљон 3. бригаде имао три рањена борца.¹⁰

Пошто је разбио и протерао непријатеља, 1. батаљон 3. српске бригаде се утврдио у рејону села Дрезге, на левој обали Лима. За успех у овој борби батаљон је похваљен од штаба бригаде.¹¹

Истовремено с нападом на положаје 1. батаљона 3. српске бригаде, јединице немачке 7. СС дивизије „Принц Еуген“ прешле су речицу Лешницу и избиле на Градину и на Иванов брег. У свануће 2. јула с њима је прихватила борбу 4. пролетерска бригада. Жестока борба, са наизменичним нападима и противнападима, непрекидно је трајала 10 часова. Непријатељ је напао и с правца Турјак — Смиљевица. Укупне снаге непријатеља износиле су око 3.000 војника.

У току дана непријатељ је на десном крилу одбрамбене зоне дивизије успео да овлада Симовчем и Оштром јелом, положајима које је до тада држала 4. пролетерска бригада. Лли је противнападом 4. бригаде, који је извршен предвече, протеран. Претрпевши тешке губитке, принуђен је да се повуче на полазне положаје. Према извештају штабова бригада непријатељ је имао следеће губитке: на одсеку одбране 4. пролетерске бригаде 70 мртвих, а на одсеку одбране 3. српске бригаде 23 мртва. Приликом повлачења непријатељ

¹⁰ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 2/3.

¹¹ М. Мадих, н.д., стр. 109.

је са собом понео око 25 мртвих и 120 рањених. Трећа и 4. бригада су имале 6 погинулих и 14 рањених бораца.

Заплењено је: 1 топ, 3 митраљеза, 1 минобацач, 1 радио-пријемник, преко 10.000 метака, више пушака, 15 коња и доста другог материјала и опреме.¹²

ОДБРАНА БЕРАНА И БОРБЕ 3. БРИГАДЕ У АНДРИЈЕВИЧКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

После ових борби 2. пролетерска дивизија остала је на истим положајима. Непријатељ није предузимао већу активност. Овакво затишје иокоришћено је да се приведу крају припреме 3. српске бригаде за њен прелаз у Србију у састав Оперативне групе дивизија. Наиме, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је у то време донео коначну одлуку за продор већих снага НОВЈ у Србију. С тим циљем су до почетка јула 1944. године груписани: Оперативна група дивизија (2. пролетерска, 5. крајишка и 17. источnobосанска дивизија) у долини реке Лима, на линији Андријевица — Беране — Бијело Поље — Бродарево; 1. пролетерска 1. пролетерског корпуса и 37. санџачка дивизија 2. ударног корпуса у Санџаку, на линији Бродарево — Пљевља — Прибој; 12. ударни корпус (16. и 36. војвођанска дивизија) у источној Босни на простору између Хан-Пијеска, Сребренице, Зворника, Тузле и Кладња. Према плану маршала Тита с овим јединицама НОВЈ и оним које су већ дејствовале у Србији требало је ххредузети наступне операције у унутрашњост Србије, разбити окупаторске немачко-бугарске, квислиншке и четничке јединице и ослободити Србију. Према директиви Врховног команданта, Оперативна група дивизија је требало да уђе у Србију и овлада сектором Копаоника, Голије и Јавора, а 1. пролетерски корпус да избије на Златибор и у средњи ток реке Колубаре. Дванаести корпус је имао да продре у рејон Медведника и Повлена.

Немачка Врховна команда оружане силе је знала да Врховни штаб НОВ и ПОЈ намеће одлучну битку за Србију и рачунала је с продором јачих снага НОВЈ

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

из других крајева Југославије у Србију. Немци су све те припреме пажљиво пратили, јер су за њих снажне групације НОВЈ у источној Босни и Црној Гори значиле исто што и једна „...искрцана савезничка армија...“. Због тога је Врховна команда Вермахта наредила Врховном команданту немачких трупа на Балкану да предузме циклус офанзивних операција — „Триумф“ и „Халали“ против јединица НОВЈ у јужној Србији, а „Драуфгенгер“ и „Рибецал“ против снага НОВЈ у источној Босни, Црној Гори и Санцаку у намери да снаге НОВЈ одбаци што даље на запад и да спречи да продру у Србију и ту се споје с другим дивизијама НОВЈ.¹³

Немачка офанзива у Црној Гори је почела 18. јула 1944. године. Непријатељ је наступао главним снагама од Пећи ка Андријевици, а помоћним снагама од Рожаја и Сјенице према Беранама и Бијелом Пољу. Тога дана око 07.00 часова непријатељева авијација (прва трупа од 10 „штука“ и друга од 14 авиона разних типова) бомбардовала је Беране и његову околину. У току дана непријатељева авијација извићала је положаје 2. пролетерске дивизије, повремено их митраљирала и бомбардовала. Три часа пре бомбардовања уследио је напад непријатељевих пешадијских и моторизованих колона према Андријевици. Због притиска надмоћних снага непријатеља, 2. пролетерска и два батаљона 9. црногорске бригаде, које су затварале правац Пећ — Андријевица, повукле су се до линије: село Цецуње — Јериња глава — Малеш — село Милановац. Предвече одбрана 2. пролетерске бригаде на овој линији ојачана је са још два батаљона 9. бригаде. Напад је извршен уз ангажовање моторизације и артиљерије и уз јаку подршку авијације. Циљ напада је заузети Беране, нашу базу, аеродром и осујетити припреме НОВЈ у Црној Гори за продор на територију Србије.

У нападу су учествовали: Немачка легионарска 21. СС дивизија, делови 14. брдског ловачког пука 7. СС дивизије „Принц Еуген“, два пука албанске квислиншке војске, делови легије „Кремплер“, четници и друге јединице. Укупна јачина непријатеља је била око 15.000 војника.

¹³ П. Вишњић, н.д., стр. 26—29.

Ујутро 19. јула непријатељ је продужио напад, потиснуо делове 2. пролетерске и 9. црногорске бригаде са положаја на левој обали Лима и заузео Јерињу главу, Жуљево брдо, Вели крш и Андријевицу.

Ноћу између 19. и 20. јула 2. пролетерска и 9. црногорска бригада извршиле су противнапад на непријатељеве положаје у околини Андријевице. И поред почетних успеха противнапад није потпуно успео. Јединице ових бригада су се повукле на своје полазне положаје.

Бежећи пред непријатељем, колоне избеглица долазиле су из села у којима је вођена борба: жене са децом у наручју, нејач, старци, жене и деца, а свако са по неким завежљајем на леђима. Колона је била дугачка, а призори тешки.

Да би задржао продор непријатеља који је даље надирао у правцу Берана, штаб 2. пролетерске дивизије заповешћу од 21. јула издао је наређење 3. српској бригади да један батаљон упути у рејон села Трепче, који ће са једним батаљоном 4. пролетерске бригаде образовати посебну борбену групу и затварати правац Андријевица — Беране, запречавањем и рушењем погодних деоница, поседањем и одбраном најпогоднијих положаја. Остале снаге 3. српске бригаде имале су задатак да по сваку цену задрже простор Беране — аеродром — село Долац. У поменутој заповести штаба 2. дивизије у напомени је стајало следеће: „Напомињемо за сваки случај, ако би се десило да нека јединица буде у овим дејствима одсечена, да је општи правац нашег повлачења (у случају да непријатељ ипак продре у Беране) на просторију: Заград — Главац — Курикуће — Лубнице — Праћевац". Штаб дивизије са приштапским јединицама преместио се из Берана у село Долац.¹⁴

Мада је директивом Врховног команданта НОВ и ПОЈ постављено да се 2. пролетерска, 5. и 17. ударна дивизија не ангажују у борбама у рејону Андријевице, због припрема и упућивања у Србију, у новонасталој ситуацији одлучено је да 3. српска и 4. пролетерска бригада затворе овај правац. Исто тако увешће се у борбе и јединице 5. и 17. дивизије.

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

Двадесетог јула непријатељ је продужио са довлачењем моторизације и артиљерије у Андријевицу за подршку пешадијских јединица. Борбена група 2. пролетерске дивизије (два батаљона 3. српске и 4. пролетерске бригаде) код Трепче извршила је запречавање, рушење и минирање дуж комуникације и посела положаја за одбрану.

Непријатељ је продужио напад у две колоне: једна комуникацијом Андријевица — Беране, а друга правцем село Костреша — Ковачево брдо — село Разврша.¹⁵

Ујутру 21. јула непријатељ је и даље нападао истим правцима. Друга пролетерска дивизија упорно је бранила своје положаје. Услед јаке артиљеријске ватре, дејства тенкова и напада из ваздуха јединице су извучене на леву обалу Требачке реке, а потом на положаје: Врања глава — Змиња глава — Волујак, где је требало да се непријатељ задржи до пада мрака.

У међувремену је 2. пролетерска дивизија добила задатак да ноћу између 21. и 22. јула изврши противнапад у правцу Андријевице. С тим у вези издато је наређење 3. српској бригади да њен батаљон, који се налазио на комуникацији између Андријевице и Берана, садејствује противнападу јединица 4. пролетерске бригаде дејством уз реку Аим. Штаб дивизије се и даље налазио у селу Доцу.

Овај батаљон 3. српске бригаде је 21. јула у 22.00 часа противнападом повратио положај код села Дрезге. Али, због повлачења 4. пролетерске бригаде штабу 3. српске бригаде је наређено да хитно упути још један батаљон на положај код Дрезге и да штаб бригаде преузме команду над ова два батаљона.¹⁶ Двадесет другог јула бригада је (без једног батаљона) обновила напад ради протеривања непријатеља са положаја код Дрезге. Напад није дао очекиване резултате. Постигнуто је само извесно побољшање положаја.

Остале јединице 2. пролетерске дивизије одбијале су нове упорне нападе непријатеља и нанеле му веће губитке.

¹⁵ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 1/2.

¹⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 25/2 и 26/2.

Двадесет другог јула око 14.00 часова савезничка ловачка авијација садејствовала је јединицама НОВЈ у иротивнаиаду митраљажем и бомбардовањем непријатељевих снага дуж друма Андријевица — Беране и Андријевица — Пећ. У овим дејствима уништено је на друму више камиона и два тенка.

Друга пролетерска дивизија (без 4. пролетерске бригаде која је са 5. и 17. дивизијом упућена у противнапад на десној обали Лима) као десна нападна колона добила је задатак да активним дејствима затвара правац Рујиште — село Турија — село Треча — Градина, а затим, када јединице 2. корпуса, 5. и 17. дивизије избију на Чакор, да пређе и она у противнапад ради гоњења непријатеља у правцу Андријевице и даље ка Плаву и Гусињу.¹⁷

С тим у вези задатак 3. српске бригаде је био да се задржи на положају између Дрезге и к. 1014 и затвара правац Андријевица — Беране с тежиштем у захвату комуникације.

У току 23. јула непријатељ је више пута покушао да продре у правцу Берана, али је одбијен уз осетне губитке. Четврта пролетерска бригада продором до села Горње Ржанице олакшала је напад 1. крајишке бригаде 5. дивизије и 5. пролетерске бригаде 3. дивизије. У ноћи између 24. и 25. јула 4. и 5. пролетерска бригада ушле су у Плав и окружиле непријатеља у ширем рејону села Мурине. Пошто није постигао жељени циљ ни на једном правцу, а претила му је опасност окружења и уништења, непријатељ је почео ужурбано извлачење најугроженијих јединица.

Према заповести за прелазак у општи противнапад 2. пролетерска и 3. српска бригада протерале су непријатељеве снаге на својим правцима напада и 24. јула гониле непријатеља до Бандовића Моста (код Андријевице). Гоњење је вршено непрекидно, те непријатељу није дозвољено да среди јединице и пружи озбиљнији отпор. Непријатељ се повлачио у два правца: преко Зелетина у правцу Гусиња и Плава и комуникацијом Андријевица — Пећ.

Трећа српска ударна бригада са 2. пролетерском и 9. црногорском бригадом 25. јула ослободила је Ан-

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

дријевицу. Након тога 2. пролетерска је остала у рејону Андријевице, а 3. српска бригада је повучена у рејон села Буча, Лужца, Долца и Беран Села. На дан 26. и 27. јула бригада се одмарала и припремала се за покрет у Србију.

У току борби на простору Беране — Андријевица 2. пролетерска дивизија је непријатељу нанела губитке од око 300 мртвих, рањених и заробљених, а запленило је: два митраљеза, пет пушкомитраљеза, две радио-станице и већа количина опреме и муниције. Истовремено је дивизија имала 36 погинулих и 90 рањених.¹⁸

Трећа српска ударна бригада у периоду од 18. до 26. јула на правцу Беране — Андријевица дејствовала је у извршавању главног задатка дивизије — у почетној фази затварањем овог правца, а у завршној фази у противудару и ослобођењу Андријевице. Бригада је прво водила жестоке одбрамбене борбе у захвату комуникације Андријевица — Беране претежно против немачких јединица, а затим је, са 2. пролетерском и 9. црногорском бригадом, нападала у захвату друма и 25. јула заједно с њима ослободила Андријевицу.

ПРОДОР У ЈУЖНУ СРБИЈУ

Значај Србије за будући развој операција сваким даном је постајао све већи. Било је у изгледу да се на њеним источним границама ускоро успостави веза са јужним крилом Црвене армије. Ослобођењем Србије прилив нових бораца у редове Народноослободилачке војске био би велики, а истовремено би била створена сигурна основица за коначно ослобођење Југославије.

У то време непријатељ је предузео и офанзиву против снага Главног штаба НОВ и ПО Србије. Десетог јула 1944. године Немци, Бугари, недићевци и четници су кренули у напад према Јастрепцу и Топлици. У почетку ова њихова заједничка операција је означена шифром „Трумпф“, а касније добила назив „Халали“ и „Кераус“. Тешке борбе су водиле 21, 22, 24. и

¹⁸ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 1/2.

25. дивизија у јужној и 23. дивизија НОВЈ у источној Србији.

Због овог подухвата непријатеља Врховни командант је још у току напада непријатеља на ослобођену територију Црне Горе, код Берана, убрзао покрет и наредио да Оперативна група дивизија прекине борбе код Андријевице и да се хитно пребаци на Копаоник и веже за себе непријатељеве снаге у јужној Србији, с тим да фронт код Андријевице преузму црногорске јединице НОВЈ.

Према наређењу штаба 2. дивизије од 26. јула све бригаде и дивизијски позадински делови пребачени су ноћу између 26. и 27. јула на простор село Буче — Југовине — Пешца — Лужац — Дапсићи. Пошто су се бригаде прикупиле у одређене рејоне, штаб дивизије је одржао краће саветовање са штабовима бригада и батаљона. На саветовању је изнет критички осврт на рад 2. дивизије у операцији „Драуфгенгер“ и у исто време, на основу директиве команданта Оперативне групе дивизија, дате смернице за припрему дивизије за предстојећи продор у Србију.¹⁹

Задатак Оперативне групе дивизија био је да продере у јужну Србију, развије операције на овом бојишту, сузбије непријатељеву офанзиву и ликвидира окупаторско-квислипшку власт и њихове оружане снаге.

Оперативна група дивизија, под командом генерал-лајтнанта Пека Дапчевића, прикупила се источно од Берана. Одређен је и општи правац наступног марша: Беране — планина Рогозна — Ибар — Копаоник. Марш је требало изводити у три колоне, а почетак марша је одређен за 28. јули увече. Уједно је јединицама наложено да слома очекивани отпор непријатељевих снага на својим маршевским правцима, а упозорене су и на могућности напада немачких тенкова из Сјенице према селима Грацу и Сувом Долу.²⁰

Од штаба Оперативне групе 2. пролетерска дивизија је 27. јула у 15 часова добила задатак да маршује правцем село Будимље — село Градина — к. 821 — село Лешица — село Хазане — село Крушчица. Десно правцем: село Горажде — село Врбница — село Трпе-

¹⁹ *Зборник*, том III, књ. 8, бр. док. 49.

²⁰ П. Вишњић, н.д., стр. 38. , , .

зи — село Паучина требало је да маршује 5. крајишка дивизија, а лево правцем Бела коса — Османово брдо — Оштра главица — 17. источnobосанска дивизија.²¹

Ради припрема за предстојећи марш штаб 2. пролетерске дивизије је још 27. јула 1944. године издао припремно наређење бригаама. При томе је штабу 3. српске бригаде наређено да прикупи бригаду у рејону села Лужца, Доца и Беран Села одакле ће отпочети марш. Штаб бригаде је одржао састанак са штабовима батаљона на коме је анализирано учешће бригаде у борбама код Андријевице и извучене одговарајуће поуке и искуства од интереса за наредне задатке. Наређено је да борци бригаде при додиру са становништвом ништа не говоре о снагама које продиру у Србију, како би се спречило да такви подаци продру до непријатеља. Да би тајност била већа, свака јединица је добила шифрован назив.²² Трећа српска бригада добила је шифру П-4.

Заповешћу за марш штаба 2. пролетерске дивизије је одређено је следеће: да претходницу дивизије образује 4. пролетерска бригада, а главнину колоне 3. српска бригада, штаб дивизије са приштапским јединицама и 2. пролетерска бригада која Делом снага образује заштитницу дивизије.²³

Пре почетка марша у штабу 3. српске бригаде извршене су мање измене. Дотадашњи заменик команданта бригаде потпуковник Никола Љубичић је отишао за начелника штаба 2. пролетерске дивизије, а за вршиоца дужности команданта бригаде постављен је дотадашњи начелник штаба Милош Манојловић.

Претходница дивизије кренула је одређеним правцем 28. јула 1944. године у 19.00 часова, а главнина колоне у 20.30 часова. Маршовало се целе ноћи уз велика успоравања услед тешког терена, кише и ноћи. Немачка легија „Кремплер“ и борбена група „Бендл“ у долини Лешнице ноћу између 28. и 29. јула предузеле су дејства за спречавање прелаза речице, али у томе

²¹ Архив ВИИ, кут. 392, бр. рег. 36/3.

²² Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2; кут. 732, бр. рег. 35—1/2; П. Вишњић, н.д., стр. 38.

²³ Ј. Вуковић, н. д., стр. 433; Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2.

нису успеле. Дивизија је до 18.000 часова 29. јула 1944. године стигла на одређени простор. Трећа српска бригада села је југоисточни део села Крушчице. Бригаде су се обезбеђивале борбеним и непосредним обезбеђењем, зависно од правца кретања.²⁴

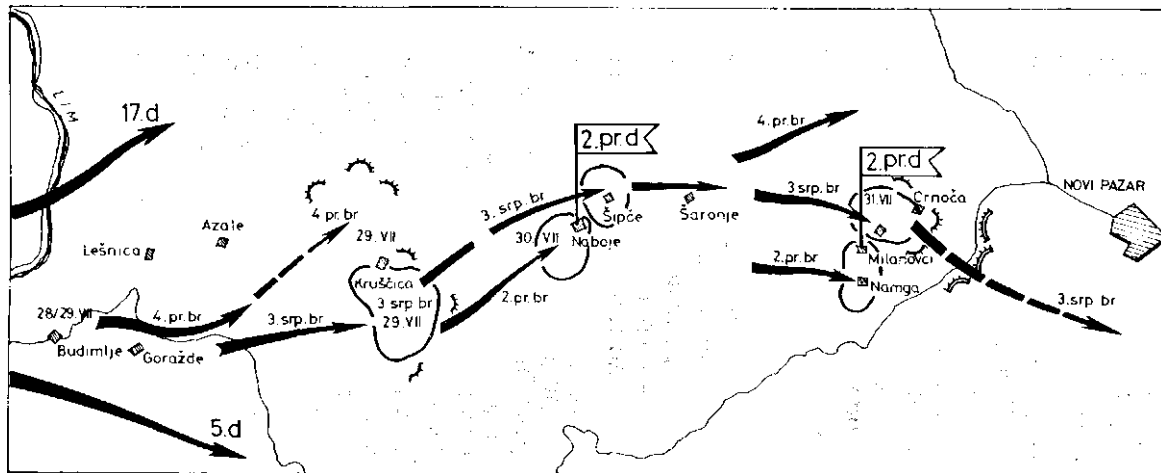
Услед борби у току марша, касијег стицања на маршевски циљ и замора јединица штаб Оперативне групе одложио је настављање марша од 29. јула у 20,00 часова за 30. јули у 04.00 часа за претходнице, а у 05.00 часова за главнине колона.

Тридесетог јула 1944. године настављен је покрет. Јединице 2. дивизије достигле су одређене маршевске циљеве према предвиђеном плану. Трећа српска бригада у улози претходнице дивизије кренула је у 04.00 часа правцем село Крушчица — село Горње и Доње Берекаре — село Шипче до простора село Раваница — село Набоје — Шипче. За њом је у 05.00 часова кренула и главнина дивизије — 2. и 4. пролетерска бригада. Након извршеног марша 3. српска бригада се разместила у рејону села Шипча. Штаб дивизије сместио се у село Набоје са 2. пролетерском бригадом. У ноћи штаб 2. дивизије је добио задатак да се дивизија са простора Шипче — Набоје премести на простор -села Милановића, Морана и Намге.

Пета крајишка дивизија, која је образовала десну колону Оперативне групе, извршила је покрет до простора села Долова, док је 17. источнобосанска дивизија, као лева колона стигла у рејон село Суви До — село Градац.

Штаб 2. пролетерске дивизије 30. јула издао је заповест којом је 3. српској бригади наредио да маршује правцем село Доње Шароње — село Ноћаје — Морани (к. 1011). У рејону села Морана бригада је требало да поседне погодне положаје за одбрану и да затвори правац од Новог Пазара и комуникацију Нови Пазар — Сјеница. Јако обезбеђење требало је истурити на положај Крш ради затварања правца који води од села Црнеча.

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

Марш јединица 2. пр. дивизије за упад у Србију (27. VII — 1. VIII 1944. год.).

Сутрадан, 31. јула 1944. годнне, покрет јединица 2. пролетерске дивизије извршен је онако како је то издатом заповешћу било предвиђено. Трећа српска бригада, наступајући за претходником коју је образовала 2. пролетерска бригада, достигла је и посела положаје у ширем рејону села Морана, обезбеђујући се од правца Нови Пазар — Тутин.²⁵ Лева побочница дивизије, коју су образовали делови 3. српске бригаде, кренула је из рејона Шипче правцем село Доње Шароње — Добри Дуб — село Ноћаје — село Морани и разместила се у засеоке према селу Бранишеву затварајући правац од Новог Пазара.

Десно од 2. дивизије наступала је 5. ударна дивизија до простора села Рућа — Црквине — Радуовца, а лево јединице 17. ударне дивизије које су се после завршетка марша разместили на простору село Чокоте — село Гурдијеље — село Мелоје.

Даље наступање према Ибру продужила је 2. пролетерска дивизија, са 4. пролетерском бригадом у претходници, која је кренула 1. августа у 04.00 часа правцем село Намга — Крушево — пут Нови Пазар — Тутин — село Отес до простора село Војковићи — село Сливље.

Главнина, дивизије, коју су сачињавале 3. српска и 2. пролетерска бригада, кренула је у 06.00 часова за претходником и на крају маршевог циља разместила се на простору села Отеса — 3. српска бригада и села Грубишића — 2. пролетерска бригада.

Првог августа десна колона (5. дивизија) требало је да буде на простору село Врановићи — село Бање — село Бубе, а 17. дивизија у рејону село Гошево — село Знуша — село Амзићи.

За следећи циљ марша 2. дивизије одређен је простор село Зминац — село Неготинац — село Бербериште. Испред 2. пролетерске дивизије требало је да наступа 17. дивизија и да се размести у селима Опави, Одојевићима и Рикову, а десно од 2. дивизије да наступа 5. дивизија и избије на простор села Кукавице, Брекиња и Рудина.

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

У складу са овим задатком штаб 2. пролетерске дивизије издао је 2. августа 1944. године у 06.30 часова заповест којом је 3. српској бригади одређено да као десна побочница дивизије маршује правцем село Војковиће — село Рајетиће — жандармеријска станица Рогозна — село Црнац — село Вуча Локва — Бербериште, да поседне за одбрану положаје северно од Берберишта и затвара правац из долине Ибра са тежиштем у захвату комуникације која води од правца Рашке.²⁶ Дивизија је 2. августа у 10.30 часова отпочела марш одређеним правцем. Претходница дивизије (2. пролетерска бригада) напала је батаљон немачког 5. СС полицијског пука и протерала га у правцу Новог Пазара. После марша, ради обезбеђења од напада непријатеља на правцу Нови Пазар — Косовска Митровица, 3. српска бригада је посела положаје код села Берберишта и затворила правац према долини Ибра и простору село Лешак — село Лепосавићи.

ПРЕЛАЗ ПРЕКО ИБРА

Након пристизања 2. пролетерске, 5. и 17. ударне дивизије на планину Рогозну, пре предузимања дејстава у ибарској долини, о непријатељу се располагало следећим подацима:

— непријатељ у ибарској долини од Рашке до Приштине није до тада имао веће снаге ни сталне гарнизоне, већ посаде у сталним фортификацијским објектима (бункерима), које је заштитио бодљикавом жицом;

— Немци су у последње време прикупљали јаче снаге у Приштини;

— дуж пута Приштина — Краљево кретале су се јаке моторизоване колоне са тенковима;

— на планини Рогозни налазио се четнички Стариколашински одред јачине око 300 четника, који се није хтео одазвати позиву четничког команданта Топличко-расинске групе корпуса потпуковника Драгутина Кесеровића да се ангажује у борби против јединица НОВЈ у јужној Србији.

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

Пред Оперативну групу дивизија (2, 5. и 17. дивизија) еада су постављена два основна задатка — прелаз преко Ибра и рушење комуникација и објеката у ибарској долини и садејство снагама Главног штаба НОВ и ПО Србије на простору Топлице и Јабланице. Извршењем ових задатака олакшао би се тежак положај јединица НОВЈ у јужној Србији. Морало се дејствовати брзо и одлучно да би се непријатељу одузела иницијатива и створили повољни услови за настављање продора Оперативне ударне групе и прелаз у офанзиву свих снага НОВЈ у Србији.

Према плану форсирања Ибра 2. пролетерска дивизија, у улози средње колоне, добила је задатак да избије на комуникацију Рашка — Косовска Митровица, поруши железничку пругу и друм, ликвидира сва непријатељева упоришта у зони 1 км јужно од железничке станице Лешак до железничке станице Лепосавићи. Десно од ње 5. дивизија је форсирала реку на одсеку село Рамна — село Лепосавићи, а лево 17. дивизија на одсеку село Лешак — село Рудница.²⁷

Наређено је да крилне колоне (5. и 17. дивизије) почну напад 3. августа у 21 час настојећи да што пре пресеку железничку пругу и друм, како би онемогућили непријатељу да довлачи ојачања, а да средња колона почне напад у 22 часа. Препоручено је да се за рушење железничке пруге, друма, мостова и тунела мобилише што више мештана с потребним алатом, те стручно железничко особље и радници на железничким станицама.

Поред овога, штаб Оперативне групе дивизија је 3. августа увече издао допунску заповест: да 5. августа до 05.00 часова 5. дивизија избије у рејон села Лозне, Граничана и Јелакца, 2. пролетерска дивизија на простор село Крушчица — село Родељ — село Стануловића и 17. дивизија од села Остраћа, Црнатова и Градишта, осигуравајући се од евентуалног напада непријатеља из правца Копаоника.²⁸

²⁷ П. Вишњић, н.д., стр. 42—43.

²⁸ Исто, стр. 43.

Одмах након пријема заповести штаба Оперативне групе штаб 2. пролегерске дивизије је издао своју борбену заповест којом је наредио 3. српској бригади, као левој дивизијској колони, да крене из рејона села Берберишта правцем село Крстац — Шанац — железничка станица Дрен, да једним батаљоном форсира Ибар код села Језерине и постави заседу код села Засоља, поруши железничку пругу и затвори правац од села Лешка, а главнина да форсира Ибар код села Доњег Крњина и, после преласка реке, уништи непријатељева упоришта на одсеку преласка, а затим поседне рејон села Мекинића. Подилажење је требало да почне у 17.00, а прелазак реке у 22.00 часа.²⁹ Десно од 3. спске бригаде требало је да дејствује 4. пролетерска бригада 2. дивизије, а лево јединице 17. дивизије.

У току подилажења ка Ибру извиђачки делови 3. српске бригаде сукобили су се с предњим деловима непријатеља. Непријатељ је из долине Ибра наступао у правцу села Крстаца. Међутим, предњи делови 3. бригаде, која је наступала правцем Крстац (к. 823) — Шанац (к. 713), присилили су непријатеља да се после краће борбе повуче. После краћег сређивања немачке снаге, освежене једном четом белогардијског Руског заштитног корпуса, покушале су да одбаце 3. српску бригаду и избију на Крстац. Ојачана деловима 2. пролетерске бригаде, 3. српска бригада је у одлучној борби разбила непријатеља и одбацила га на полазне положаје, наневши му губитке од 24 погинула и 13 заробљених. Затим су јединице 3. српске бригаде наставиле наступање ка Ибру. Наишле су на једну непријатељеву групу јачине око 200 људи (Немаца и белогардијаца), коју су разбиле из покрета, овладале положајима код Шанца и продужиле ка Ибру. Други батаљон се спуштао благом падином косе, а 1. је надирао јаругом лево од њега. Предвече је 2. батаљон наишао на Немце који су задржали положај недалеко од села Крстац; услед јаке ватре био је заустављен испред немачког положаја. Први батаљон је јаругом неопажено продужио покрет, зашао у позадину непријатеља, заробио му комору без борбе и продужио са обухватом

²⁹ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

непријатељевог положаја. Због јаког притиска 2. батаљона с фронта непријатељ није открио обухват 1. батаљона који је изненада упао у борбени поредак непријатеља, разбио његову одбрану и принудио га на извлачење ка реци.

Пред мрак 3. августа батаљони бригаде су по четама у мањим колонама почели прилазити реци, заустављали се на самој обали и притајили у борбеном распореду. После пада мрака на другој страни реке друмом је пролазила дужа непријатељева моторизована колона настављајући на север према одсеку где је 17. дивизија водила борбу.

Батаљони бригаде су, пошто је непријатељева колона прошла, помоћу добрих водича изабрали газове за прелаз реке. Први батаљон је на једном газу прешао реку без борбе, а затим образовао мостобран. За њим је кренуо 3. батаљон са неколико чамаца. Када су се први чамци отиснули од леве обале и коњи почели да пливају, на другој обали на друму, где се налазио 1. батаљон на мостобрану, појавила се друга немачка моторизована колона. Притајене чете 3. батаљона сачекале су да прође непријатељева моторизована колона, после чега су се под заштитом мрака прикупиле између насипа и реке, а затим се цео батаљон у трку пребацио прво преко пута, па преко пруге.

Док су се остале јединице 2. пролетерске дивизије у ноћи између 3. и 4. августа тукле са непријатељем, 3. српска бригада, са позадинским деловима дивизије, пребацила се преко Ибра и избила у село Мекиниће. На друму и прузи бригада је са два батаљона вршила запречавање (минирање и рушење), а била је спремна и за друга дејства. Четвртог августа бригада је наставила борбу за ликвидирање непријатељевог упоришта код железничке станице Дрен. Према процени штаба бригаде у овим борбама непријатељ је имао доста убијених и рањених војника и старешина.²⁵

Својом храброшћу, борбеношћу и пожртвовањем нарочито су се истакли борац Владимир Јерковић Баја Флота и поручник Кнежевић, који су у нападу на непријатељево упориште на железничкој станици Дрен тешко рањени, али су наставили борбу до униш-

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

тења овог упоришта. После борбе су на шаторским крилима пренети у батаљонско превијалиште, а касније су пребачени на лечење у дивизијску болницу.

Прелазе преко Ибра непријатељеве снаге су добро браниле. Оперативна група дивизија НОВЈ савладала их је жестоком борбом, вешто комбинујући ватру и иокрет.

Пре доласка Оперативне групе дивизија на Ибар непријатељ је на одсеку Косовска Митровица — Рашка прегруписао снаге и убрзано посео положаје с циљем да онемогући продор оперативне групе у Србију. У долини Ибра налазили су се: два батаљона 5. СС полицијског пука, 5. пук Руског заштитног корггуса, два батаљона Српског добровољачког корпуса, један ојачан батаљон бугарске 24. дивизије, један оклопни воз 5. пука за заштиту железница и муслиманска милиција. У долину Ибра пристигао је 14. брдски ловачки пук 7. СС дивизије „Принц Еуген“ и јединице немачке 1. брдске дивизије.³¹

Намера непријатеља да нападом с југа (из Косовске Митровице) и са севера (из Рашке и Новог Пазара) изврши обухват и одбацивање Оперативне групе дивизија на запад није успела. Штаб Оперативне групе дивизија предухитрио је непријатеља и са јединицама прешао Ибар. Пре непријатељевог општег напада Оперативна група је извршила форсирање Ибра и сломила отпор непријатеља на правцу покрега. На свим правцима непријатељева одбрана је била разбијена, а његове снаге претрпеле велике губитке. Железничка пруга и друм порушени су на више места. Порушено је више мостова, запаљене две железничке станице, преко 200 вагона и доста других возила. Заробљено је око 200 непријатељевих војника и старешина и заплењене велике количине оружја, муниције и друге опреме."

Борбе и маршеви Оперативне групе дивизија НОВЈ од 28. јула до 5. августа 1944. године представљају почетни период дејства у офанзиви за коначно ослобођење Србије.

³¹ *Ослободилачки рат*, књ. II, стр. 260.

³² Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 38/2.

ДЕЈСТВА НА ПОДРУЧЈУ КОПАОНИКА

Пошто је Оперативна група дивизија савладала непријатељеву одбрану на Ибру и упутила се уз огранке Копаоника, немачка команда за Балкан нашла се у дилеми: да ли да своју 1. брдску дивизију и 14. брдски ловачки пук 7. СС дивизије употреби против Оперативне групе дивизија на Копаонику или да их упути натраг у Црну Гору ка реци Лиму ради спречавања продора нових снага НОВЈ у Србију. Она се најзад одлучила за ово друго, а против Оперативне групе дивизија оријентисала је четничку 4. групу јуришних корпуса у јачини од око 10.000 људи, коју је из Топлице пребацила у александровачку Жупу. У тежњи да што пре овлада гребеном Копаоника (Суво рудиште — Леденица — Миланов врх) и спречи даљи продор Оперативне групе дивизија у Србију, четничка 4. група корпуса је избила на Копаоник на линију село Оглавље — село Градац — село Мрамор.³³

Петог августа Оперативна група дивизија, након извршеног задатка у долини Ибра, налазила се цела на његовој десној обали: десна колона — 5. ударна дивизија — на иростору село Лозна — село Граничани — село Јелакце; средња колона — 2. пролетерска дивизија — у селима Мекинићима, Крушици, Родељу и Стануловићима; лева колона — 17. ударна дивизија — у рејону село Миоковићи — село Планиница — село Бело Брдо.³⁴

Следећи је задатак Оперативне групе био: што пре избити на Копаоник и њиме овладати, одатле брзо продрети на простор Топлице и Јабланице и спојити се са српским јединицама НОВЈ, а потом овладати подручјем Жупе и Расине и избити на десну обалу Западне Мораве.³⁵

У таквој ситуацији штаб Оперативне групе дивизија је одлучио: енергично продужити наступање преко Копаоника и левом колоном (17. дивизијом) разби-

³³ П. Вишњић, н.д., стр. 50.

³⁴ Петар Вишњић, *Продор Оперативне групе дивизија у Србију (Разбијање четничких корпуса на Копаонику)*, Лесковачки зборник XV, Лесковац, 1975, стр. 19 (убудуће: П. Вишњић, н.ч.).

³⁵ П. Вишњић, н.д., стр. 51.

ти четничке енаге на њему, а десном колоном (2. пролетерском дивизијом) продрети у позадину четничких снага и продужити дејства ка Топлици и Јабланици ради спречавања придоласка нових непријатељевих снага од Куршумлије, Прокупља, Бруса и Александровца; са 5. крајишком дивизијом за извесно време затварати правце који из долине Ибра изводе на Копаоник ради спречавања евентуалног напада непријатеља са овог правца.³⁶

Петог августа 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије је обавештен да непријатељ умерава јаке снаге ка Копаонику. С тим у вези је штаб дивизије одмах наредио да 3. српска бригада извиђа правце: село Доњи Левићи — Трећак и село Доњи Левићи — Дебела глава, односно долину реке Топлице.³⁷

Истог дана у 14.00 часова као средња нападна колоне Оперативне групе дивизија, 2. пролетерска дивизија је добила наређење да 6. августа 1944. године у 02.00 часа отпочне марш правцем село Стануловићи — Туртелово и да избије на простор село Чокотар — село Бело Поље — село Градац — село Беркаре. Након избијања на овај простор требало је посеети и држати јаке и важне положаје на Копаонику са јаким обезбеђењем од праваца који изводе са комуникације Рашка — Косовска Митровица и из долине Топлице, осујетити сваки маневар непријатеља и створити услове за дејство ка подручју Топлице и Јабланице.³⁸

Свим јединицама је скренута пажња да се што пре повежу са деловима Главног штаба НОВ и ПО Србије за које се претпостављало да се налазе на правцу дејства према Топлици, као и с позадинским радницима на терену и с њима прикупе податке о непријатељу. Истовремено је указано на потребу шире мобилизације људства у своје јединице, као и на правилан однос према становништву.

Штаб 2. пролетерске дивизије, одмах након пријема заповести од штаба Оперативне групе, у 16.10 часова је наредио 3. српској бригади да 6. августа у 03.00 часа, у улози леве побочнице, отпочне покрет из рејо-

³⁶ Исто.

³⁷ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 39/2.

³⁸ П. Вишњић, н. ч., стр. 19; Архив ВИИ, кут. 392, бр. рег. 42/3.

на села Мекинића, правцем Деличбара — Стануловићи — село Чокотар и распореди у рејону Чокотара и источном засеоку Берекара према Берекарској реци, те да се обезбеди од правца Доњих Левића и контролише долину Тоилице.

Друга пролетерска дивизија је 6. августа извршила планиране покрете. Трећа српска бригада је избила на положај у рејону Чокотара, где се задржала без ангажовања у борбама. Са овог положаја штаб 3. српске бригаде упутио је извиђачку групу у позадину непријатеља под командом Борћа Нешића, обавештајног официра бригаде. Група је уз помоћ народа открила покрете и груписање четничких јединица, што је користило штабовима бригаде и дивизије у дејствима на простору Копаоника.

Штаб 2. пролетерске дивизије преместио се у село Блажево у рејон 3. српске бригаде.²⁵

Шестог августа 1944. године откривено је да непријатељ креће јачим снагама из Топлице и Јабланице у правцу Копаоника према десном боку 2. пролетерске дивизије. У саставу ових снага налазиле су се елитне четничке јединице из западне Србије и Шумадије под командом мајора Драгутина Рачића. На 2. пролетерску дивизију били су упућени напади Подришког, Ваљевског и Равногорског корпуса, као и Космајске, Младеновачке и Гужанеке четничке бригаде.

У таквој ситуацији штаб Оперативне групе је одлучио да нападом 2. пролетерске и 17. дивизије читав исход борбе на Копаонику реши у своју корист, а да 5. дивизију задржи у другом ешелону с тим што би је привукао ближе борбеном поретку 2. и 17. дивизије, у рејон села Блажева, Чокотара и Берекапа. Шестог августа у 23.45 часова он је издао заповест и предвидео: да 2. пролетерска дивизија, као десна колона, напада на одсеку село Шошићи — Јастребац и после разбијања отпора на овом одсеку настави гоњење непријатеља у правцу Бруса, с тим да њене јединице дејствују у зони деено према ситуацији, а лево до Влајковачке реке; да левим крилом садејствују са 17. дивизијом у

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

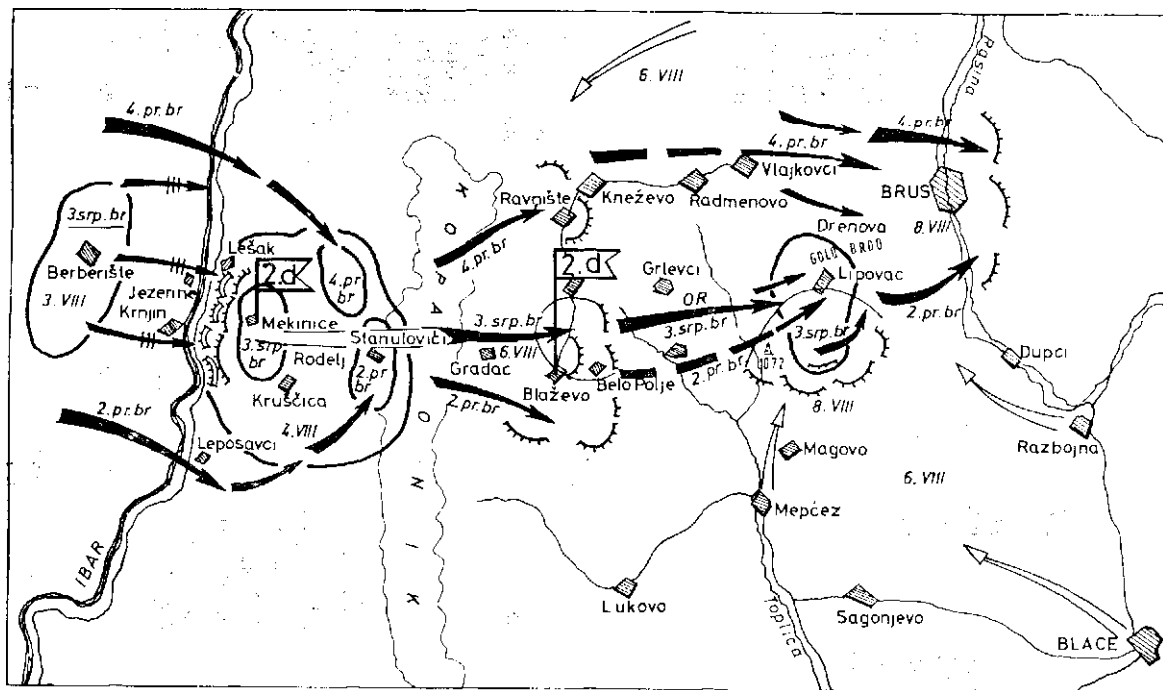
заузимању Бруса, а десним избије у рејон села Лепенаца код ушћа Струмичке реке у реку Расину, где да поруши друм Брус — село Разбојна и постави осигурање према Разбојни и селу Новацима (на друму Крушевац — Александровац); да се након извршеног задатка размести на простору село Липовац — село Брћани — Лепенац, затвори комуникацију од Разбојне и организује извићање у правцу Топлице. Лево је требало да напада 17. дивизија, преко села Угара и Милентије, у правцу Александровца.

Ради извршења постављених задатака штаб 2. пролетерске дивизије је замислио да напада у одређеној зони са две бригаде у првом и једном бригадом у другом ешелону. У духу те замисли 7. августа у 01,45 часова издао је борбену заповест и наредио 3. српској бригади да образује општу резерву дивизије, крећући се правцем село Градац — село Црквиште — село Голо Брдо — село Жиљци — Брус иза 2. пролетерске бригаде, спремну за увођење у борбу када то ситуација буде захтевала. Након извршеног задатка и заузимања Бруса требало је да се размести у рејону Липовца.⁴⁰

Друга пролетерска дивизија предузела је напад 7. августа 1944. године у 05.00 часова, протерала четничке снаге и у току дана ослободила Брус и избила на простор одређен за дневни циљ. Трећа српска бригада у улози опште резерве дивизије разместила се у рејону села Липовца. Држећи централни положај борбеног поретка дивизије, бригада је била у готовости за напад и одбрану у евим правцима по батаљонима или са бригадом у целини.

Осмог августа 2. пролетерска дивизија добила је задатак да се задржи на достигнутом простору, затвори правце од Блаца и Александровца, а делом снага да садејствује 5. и 17. дивизији у правцу Копаоника. За извршење овог задатка штаб 2. пролетерске дивизије издао је наређење 3. српској бригади да у улози опште резерве дивизије остане у ширем рејону села Липовца, спремна да активним дејствима затвори правце који воде од Куршумлије и Блаца. Затварање

⁴⁰ ТМ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 40/2; *Зборник*, том I, књ. 9, бр. док. 89; П. Вишњић, н.ч., стр. 26.

Форсирање Ибра, марш и борбе јединица 2. пр. дивизије за
Топлицу (3—8. VIII 1944. год.).

ових ираваца било је посебно важно, јер се њима шти-тило десно крило и бок Оперативне групе дивизија од евентуалног напада бугарских и четничких снага из Топлице. Бригада је, у ствари, представљала општу резерву целе Оперативне групе.

Пошто су 5. и 17. дивизија разбиле нову концен-трацију четника на гребену Копаоника и угрозиле његове бокове и позадину, четници су се нагло повук-ли, па је Оперативна група предузела енергично гоње-ње на свим правцима непријатељевог извлачења. Де-ветог августа 17. дивизија је ослободила село Миленти-ју, а 10. августа Александровац. Четници су се у не-реду повукли у долину Западне Мораве, према Трсте-нику и Крушевцу.

После дугог марша из Црне Горе до Расине и Жупе, великих борби и значајних успеха било је пот-ребно одморити јединице, припремити их за наредна дејства, направити један предах и извршити нов распо-ред. С тим циљем 2. пролетерска дивизија се размести-ла на простору Брус — Разбојна. Трећа српска брига-да се 10. августа 1944. године из рејона села Липовца преместила у рејон села Батота и затворила правце који изводе према Брусу од Куршумлије, села Мерџеза и Блага. У селима у која је ушла бригада је развила широку политичку активност и вршила припреме за предстојећа дејства.⁴¹

Резултати борби Оперативне групе дивизија у вре-мену од 5. до 10. августа 1944. године били су веома значајни. Четничка 4. група јуришних корпуса је поту-чена. Она је изгубила петину својих борбених ефек-тива. На четнике је нарочито деморализаторски дело-вало пуштање кућама заробљених, насилно мобилиса-них четника уз објашњење циљева нароАноослободи-лачке борбе, војнополитичке ситуације у свету и код нас, перспективе скорог ослобођења и кажњавања из-даје. После повратка својим кућама они су причали о моралу и јачини јединица НОВЈ и препричавали наро-ду оно што су чули и што су видели, готово увек објек-тивно. Ово је имало такав ефекат да су заведени се-љаци масовно напуштали четнике и ступали у једини-це НОВ Југославије.

⁴¹ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 42/2.

Енергичним и брзим продором преко Санцака и Ибра, разбијањем четничке 4. групе јуришних корпуса на Копаонику 6, 7. и 8. августа и њеним одбацивањем на леву обалу Западне Мораве ослобођено је подручје Копаоника, Жупе, Расине и читаве територије између река Западне Мораве и Топлице и тежиште операција НОВЈ фактички пренето на територију Србије⁴¹. На комуникације у долини Ибра, Западне и Јужне Мораве јединице НОВ вршиле су тако често прекиде у саобраћају и кретању да се може рећи да су имале сталну контролу. Тако су комуникације које воде из долине Западне Мораве на југ биле практично прекинуте за непријатеља. За сваки пролаз он је морао да ангажује јаке снаге за обезбеђење и да опет не буде сигуран да ће пролаз успети.

Дејствима Оперативне групе дивизија јединицама Главног штаба Србије пружена је правовремена помоћ у тешкој ситуацији. Непријатељу је после разбијања четничке 4. групе јуришних корпуса одузета иницијатива. Он је приморан да брзо врши нова прегруписавања снага, што није могао ефикасно извести. Успех Оперативне групе дивизија створио је могућност да све јединице НОВЈ у јужној и источној Србији пређу у противофанзиву, да поново ослободе територију коју је удружени непријатељ заузео у јулској офанзиви, а затим је још више прошире. Оне су само у августу 1944. године извршиле преко 60 већих напада на непријатељева упоришта и положаје, водиле преко 24 одбрамбене борбе и извеле преко 50 диверзантских акција на непријатељеве саобраћајнице и објекте на њима. Везујући за себе знатне окупаторско-квислиншке снаге, оне су олакшале дејства Оперативне групе дивизија, чији је успешан продор у јужну Србију снажно подстакао развитак ослободилачке борбе у овој области.⁴³

На ослобођеној територији је била развијена врло жива војно-политичка активност. Организовано је више команди места са одговарајућим војнотериторијалним јединицама — сеоским четама и стражама. Та-

⁴² П. Вишњић, н.д., стр. 62.

⁴³ Војноисторијски гласник, бр. 5, 1954, стр. 60; П. Вишњић, н.д., стр. 33.

коће се активно радило на организовању нових и учвршћивању постојећих органа народне власти и друштвено-политичких организација НОП-а преко којих се одвијао целокупан друштвено-политички живот на ослобођеној територији. Становништво на ослобођеној територији у огромној већини се било укључило у НОП и с оперативним и територијалним јединицама НОВЈ чинило нераздвојну целину. Обухваћено у организације јединственог народноослободилачког фронта и у сеоске чете и страже (милиција) оно је било ангажовано у бризи за исхрану, смештај и негу рањеника и бораца НОВЈ, затим у курирској и обавештајној служби, набавци и превозу материјала, копању ровова, митраљеских гнезда и других фортификацијских објеката, припремању путева за рушење итд. Поред тога, заједно са оперативним и територијалним јединицама народ је поседао положаје и бранио слободну територију.

У 2. пролетерекој дивизији 3. српска бригада је у овом периоду у највише случајева била у улози опште резерве. То је захтевало сталну пуну борбену готовост, брзе и изненадне покрете, маневре и дејства. У свим случајевима маршеви су били усиљени, а у борбу се уводило из покрета, што је захтевало велике напоре.

Подршка народа је обезбеђивала успешно извођење покрета и борбених дејстава не само бригади већ и осталим јединицама дивизије.

Извршење задатака 3. српске бригаде било је утолико значајније што је постојало више праваца вероватног непријатељевог напада и што је непријатељ располагао великим снагама способним за брз покрет, концентрацију и маневар. Обезбеђење слободе маневра осталим јединицама и брзо преношење тежишта борбе са једног правца и простора на други било је од пресудног значаја за 2. дивизију и Оперативну групу у целини. Вешти маневри и дејства јединица обезбедили су извршење основног задатка — разбијање непријатељеве офанзиве на Јастрепцу, Топлици и Јабланици и раепламсавање борбе и ослобођење Србије у време када она за Немце и њихове слуге, са једне, НОВЈ и Црвену армију, са друге стране, постаје

изузетно важна и значајна. У овим борбама непријатељу је одузета иницијатива, а НОВЈ прешла у против-офанзиву на целој територији Србије.

БОРБЕ ОКО КУРШУМЛИЈЕ

Десетог и П. августа 1944. године 3. српска бригада налазила се у рејону села Батота, затварајући правце од Куршумлије, села Мерџеза и Блага. Непријатељ је вршио насилна извиђања од правца Блага са две извиђачке групе. Једна је извиђала на правцу села Сибнице, а друга на правцу села Пребрезе. Прва извиђачка група задржала се изнад Сибнице, а друга (око 70 коњаника) вратила се у Благ. Дванаестог августа активност непријатеља испољена је само извиђањем са правца Блага при чему није дошло до сукоба.

У привременом затишју и припреми дејстава на подручју Куршумлије штаб 2. пролетерске дивизије добио је наређење да премести дивизију на простор село Сагоњево — село Вишесело — село Неваде — село Муљевиће ради груписања јединица за напад на Куршумлију.

У смислу овог задатка 3. српској бригади издато је наређење да 13. августа у 05.00 часова почне са премештањем у рејон Сагоњева, где након пристизања успоставља везу са 2. и 4. пролетерском бригадом и интензивно извиђа ради прикупљања података о непријатељу у Куршумлији и припрема за напад на овај град.⁴⁴

Трећа српска бригада је 13. августа 1944. године достигла маршевски циљ — рејон Сагоњева, посела и организовала за одбрану положаје на линији село Ораовац — к. 1065 — Црна чука (триг. 1197). Одмах после њеног пристизања, 13. августа око 06.00 часова, 122. пешадијски иук бугарске 27. дивизије извршио је напад на положаје 3. бригаде. Циљ непријатеља је био да обезбеди леви бок бугарско-немачких снага које су нападале од Куршумлије преко Блага ка Разбојни и положајима 17. дивизије НОВЈ. Бригада је, и поред бројне надмоћности непријатеља, одбијала

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

његове нападе. Ускоро је 3. српској бригади пристигла у помоћ 4. пролетерска бригада. Њене јединице су из марша увођене у напад на Бугаре. Око 11.00 часова 3. српска бригада је прешла у општи противнапад заједно са 4. пролетерском бригадом. У исто време су пристигла и два батаљона 2. пролетерске бригаде и напала Бугаре у десни бок и позадину. Заједничким и енергичним дејствима свих ових снага 2. дивизије напад бугарског 122. пешадијског пука је одбијен. Разбијене у двочасовној борби, бугарске јединице су се у нeredу повукле прво у правцу села Селова и Жуча, а затим у Куршумлију. Том приликом непријатељ је имао 185 мртвих, много више рањених и 135 заробљених војника, подофицира и официра. Заплењено је: 3 брдска топа 75 мм, 4 минобацача, 8 митраљеза, 16 пушкомитраљеза, 12 аутомата, 250 пушака, 26.000 метака, 1 радио-станица и много друге ратне опреме. Губици непријатеља би били знатно већи да он за повлачење није искористио ноћ, шуму и необезбеђене међупросторе у распореду јединица 2. пролетерске дивизије.⁴⁵

У овој борби јуначки је погинуо народни херој Божидар Стојановић Дренички, командант 3. батаљона бригаде.⁴⁶ Он је био пре рата лугар у селу Медвећи. Неко време живео је у Дреници на Косову, те је отуда добио име Дренички. Међу првима је ступио у Јабланички партизански одред у којем је убрзо постао командир чете. У 1. јужноморавској бригади постао је командант батаљона. На том положају је остао и приликом формирања 3. српске бригаде.

После ових дејстава штаб 2. пролетерске дивизије примио је наређење да заједно са 21. српском дивизијом и деловима 5. крајишке дивизије нападне и заузме Куршумлију.

За напад на Куршумлију 3. српска бригада добила је задатак да са 1. батаљоном ојача 4. пролетерску бригаду, која је нападала источно од комуникације Куршумлија — Блаце, а да главнина бригаде у рејону села Сагоњева обезбеђује напад на Куршумлију на ли-

⁴⁵ П. Вишњић, н.д., стр. 67.

⁴⁶ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2,

нији Црна чука (к. 1063) — Равна глава — Пожар (триг. 1163) од евентуалног напада непријатеља с лећа из правца села Кукулића.

Подилажење непријатељевој одбрани Куршумлије отпочело је падом мрака 14. августа. Напад је трајао целе ноћи између 14. и 15. августа. Неке јединице на појединим правцима савладале су положаје на ивици града и упале у град, али због јаког отпора непријатеља напад на Куршумлију није успео. Четврта пролетерска бригада и 1. батаљон 3. српске бригаде 15. августа ујутру повукли су се из града на своје полазне положаје.⁴⁷

Петнаестог августа 1944. године од правца Блага и Крушевца непријатељ је надирео јачим снагама ка положајима 17. дивизије. Пошто је непријатељ настојао да заузме Брус и Александровац и да поново овлада слободном територијом у Жупи и Расини, штаб Оперативне групе је одустао од даљих напада на Куршумлију, која није представљала тако важан објект око којег би се морало одсудно ангажовати и који би требало пошто-пото освојити, и одлучио да ојача одбрану слободне територије у Жупи и Расини.⁴⁸ Он је истог дана штабу 2. пролетерске дивизије наредио да са једном до две бригаде пружи помоћ јединицама 17. дивизије. Ради садејства са 17. дивизијом одлучено је да се 2. пролетерска бригада одмах премести у шири рејон села Разбојне, 4. пролетерска бригада у рејону село Манастирци — село Црквина село Неваде. Трећа српска бригада остала је на дотадашњем простору ради извршавања раније добијеног задатка.⁴⁹

Шеснаестог августа 2. и 4. пролетерска бригада преместиле су се у одређене рејоне без борбеног контакта са непријатељем. Штаб дивизије био је у засеку Морачанима (Сагоњево). Непријатељева авијација у више наврата надлетала је и митраљирала рејоне размештаја бригаде, али без резултата.

Седмнаестог августа дивизија је остала на истом размештајном простору, без борби са непријатељем. Предвече је штаб дивизије обавестио бригаде да се јед-

⁴⁷ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 44/2.

⁴⁸ П. Вишњић, н.д., стр. 72—73.

⁴⁹ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 45/2.

на непријатељева колона јачине око 2.000 људи креће од Блага према Куршумлији.

Пошто се 4. бригада са тешким рањеницима из 2. дивизије премештала у рејон село Игриште — село Жеграва, штаб 2. пролетерске дивизије дао је задатак 3. српској бригади да 18. августа са једним батаљоном смени 4. пролетерску бригаду у селу Невадама. Прос-тор за контролу 3. српске бригаде овим је знатно про-ширен, те је обухватао рејон села Невада, Жуча и Сагоњева.

ДЕЈСТВА НА ПРОСТОРУ СОКОЛОВИЦА — ГАЈТАН — ГОРЊА ЈАБЛАНИЦА

После борби код Куршумлије и одбијања неприја-тељевог напада из Крушевца и Блага према Брусу и Александровцу 2. пролетерска дивизија је оријентиса-на на подручје Јабланице и Топлице. У овом крају до-шло је до наглог јачања народноослободилачког пок-рета. Требало је пружити помоћ младим српским дивизијама на том подручју. С тим циљем штаб 2. про-летерске дивизије је добио наређење да са дивизијом изврши марш и прехмести је на проетор Соколовица — Пуста река — село Гајтан — Косаница — Горња Јаб-ланица.

Деветнаестог августа 1944. године у 09.30 часова штаб 2. пролетерске дивизије издао је заповест 3. срп-ској бригади да ноћу 20/21. августа изврши марш иравцем село Барбатовица — село Доњи Плочник — село Точарге — село Грабовица, пребаци се преко комуника-ције Куршумлија — Блага и Куршумлија — Прокуп-ље и избије у рејон село Бресник — село Трнов Лаз — село Пеетиш.

Истом заповешћу наређено је да 3. српска брига-да 22. августа у 05.00 часова продужи марш и пребаци се у рејон Арбанашка — Широке Њиве — село Стато-вац. Следећих дана бригада је наставила дејства у ре-јону село Житни Поток — село Злата — Пуста река — село Вујаново — село Магаш. Тежишни задатак бригаде био је да затвори правце од комуникације Куршумлија — Прокупље — Ниш.⁵⁰

⁵⁰ Архив ВИИ, 732, бр. рег. 47/2.

Од 20. до 22. августа све бригаде 2. иролетерске дивизије биле су у покрету према иаређењу штаба 2. пролетерске дивизије од 19. августа 1944. године.⁵¹

Марш 3. српске бригаде извршен је према следећем:

— 20. августа бригада се примакла комуникацији Куршумлија — Блаце. Ноћу између 20. и 21. пребацила се преко комуникације Куршумлија — Блаце и Куршумлија — Прокупље и избила на простор село Трнов Лаз — село Бресник — село Пестиш. На правцу покрета ликвидирале су непријатељеве заеде;

— 21. августа 3. српска бригада је остала у достигнутом рејону. Пошто је знатан део бораца 3. бригаде био из овог краја, њихов повратак обрадовао је мештане из ових села;

22. августа бригада се пребацила у рејон Арбанашка планина — Широке Њиве — Статовац и затворила правце од комуникације Куршумлија — Прокупље — Ниш.

У селима кроз која је бригада прошла одржавани су политички зборови са сељацима. Зборови су одржани у Житном Потоку, Злати, Вујанову и Магашу. Народ је био одушевљен доласком бригаде и ослобођењем. Давао је све што је имао и могао дати. Сељаци су често молили командире и комесаре да допусте борцима да уђу у виноград, да једу грожђа колико могу, да уберу и понесу. „Па то су наша деца“, говорили су. Своје ослободиоце су богато даривали и у бригаду послали велики број својих синова — добровољаца. На тај начин извршена је попуна и омогућено да се ускоро формира и 4. батаљон 3. бригаде.

Двадесет трећег августа 1944. године 3. српска бригада остала је у рејону Соколовица — Статовац одакле је извињала и прикупљала податке о непријатељу.⁵²

Према прикупљеним подацима 24. августа 1944. године 300 — 400 четника држало је положај на линији Краварски вис — Мачија стена — Вулино брдо и северно од Доброг дола (све источно од Подужева). За њихово разбијање одређена је 4. пролетерска бригада. Трећа српска бригада и овог дана је одржавала зборо-

⁵¹ Архив ВИИ, кут. 735, рег. бр. 2—1/2.

⁵² Архив ВИИ, кут. 735, рег. бр. 1/2.

ве по селима. Истог дана у селу Горњем Гајтану Главни штаб НОВ и ПО Србије са штабом 2. пролетерске дивизије донео је одлуку о даљем дејству ове дивизије у општој офанзиви против непријатеља на подручју јужне Србије.

Истог дана по подне у селу Доње Коњувце приређен је срдчан дочек штабу 2. пролетерске дивизије. Дочеку су присуствовали штабови бригада са по једним батаљоном из бригаде. Мноштво народа овог краја дочекало је и поздравило своје ослободиоце. У име НОВЈ народ је поздравио командант Главног штаба НОВ и ПО Србије гвнерал-лајтнант Коча Поповић. Стигла је и радосна вест да је Румунија капитулирала и да Црвена армија стиже на границу наше земље.

До пред крај августа 3. српска бригада је остала у рејону село Коњувце — село Брестовац, где се одмарала и затварала правце који изводе од комуникације Куршумлија — Прокупље — Ниш. У јединицама су одржавани састанци на којима је објашњавана ситуација на источном и западном фронту и изношени успеси НОВ и ПОЈ у ослобођеној земљи. Посебно је истичано да су у редовима савезника фашистичке Немачке (Бугарској, Румунији и Мађарској) настала озбиљна колебања, као и код његових слугу.

Одлуком Врховног штаба НОВЈ 2. пролетерска бригада је 26. августа 1944. године изашла из састава 2. пролетерске дивизије и ушла у састав 21. српске дивизије.

Пошто су бугарске јединице тих дана напустиле Куршумлију и Блаце, штаб 2. пролетерске дивизије је 27. августа издао наређење за прегруписавање јединица. Њиме је 3. српска бригада добила задатак да се размести у ширем рејону село Коњувце — село Брестовац — село Крушар и да затвори правце који изводе на њен простор од комуникације Прокупље — Ниш. Тога дана у Куршумлију је ушла 4, а у Блаце 6. српска ударна бригада.

Двадесет осмог августа 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије добио је обавештење врховног команданта НОВ и ПОЈ маршала Тита да се ускоро може очекивати избијање Црвене армије на источну границу наше земље и да је у редовима четника и недиће-

ваца настала деморализација." У вези с тим наређе-
но је 1. пролетерском и 12. корпусу и Оперативној гру-
пи дивизија да овладају стратегијском гредом Рудник
— Сувобор — Соколска планина — Цер са циљем пот-
пуног разбијања четничко-недићевских снага, отвара-
ња пута ка Шумадији и Београду и стварању услова за
мобилизацију нових бораца. У духу ове директиве
Врховног команданта Главни штаб НОВ и ПО Србије
је издао директиву свим јединицама на територији
Србије да позову најближе бугарске окупаторске гар-
низоне на заједничку борбу и садејство са снагама
НОВЈ у борби против Немаца и ради уништења њихо-
вих гарнизона. Команде бугарских окупаторских једи-
ница биле су неодлучне и неприпремљене за напад на
своје савезнике. Многи официри, фашистички настро-
јени, нису прихватили позив на сарадњу, већ су дозво-
лили да их Немци разоружају и команду над поједи-
ним гарнизонима дају четницима. Скоро све стареши-
не и војници бугарских окупаторских јединица остали
су до краја верни фашистичкој Немачкој, а одбили су
сарадњу са НОВЈ када је било очигледно да је Хитле-
рова Немачка пропала. Директивом Главног штаба
НОВ и ПО Србије позивани су и четници да ступају
у редове НОВЈ, пошто је указом краља Петра била
распуштена „Врховна команда Југословенске војске у
отаџбини”.⁵⁴

Тих дана непријатељ је обновио напад из долине
Западне Мораве и рејона Крушевца према јединицама
Оперативне групе дивизија у Жупи и Расини. Да би се
пружила помоћ Оперативној групи и обезбедио њен
одлазак у Шумадију, наређено је 2. пролетерској диви-
зији да се пребаци из Топлице и Јабланице на правац
Крушевац — Брус.

У склопу овог померања 3. српска бригада је 29.
августа извршила покрет на проетор Соколовица —
село Товрљане. Истог дана је штаб 3. српске бригаде
добрио наређење⁵⁵ да се најхитније премести на прос-
тор село Ргаје — село Трнов Лаз — Товрљане и да

⁵³ *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 842.

⁵⁴ *Зборник*, том I, књ. 11, бр. док. 48.

⁵⁵ *Зборник*, том I, књ. 11, бр. док. 75.

дејствује између Прокупља и Куршумлије. Штаб дивизије се преместио у Куршумлију.

Ради прегруписавања јединица 2. дивизије за дејство према задатку Оперативне групе дивизије, штаб 2. пролетерске дивизије је бригаама издао допунско наређење којим је регулисано да 4. бригада дејствује у рејону села Разбојне и Златара, а 3. српска бригада да остане под командом Главног штаба НОВ и ПО Србије и дејствује у рејону Прокупља.⁵⁶

О стању бригаде и резултатима дејства штаб 3. српске ударне бригаде доставио је извештај 30. августа 1944. године⁵⁷ штабу 2. пролетерске дивизије и Главном штабу НОВ и ПО Србије из кога се види следеће:

1. — Бригада је након пребацивања из рејона села Товрљана заузела распоред: 1. батаљон у селима Горње и Доње Црнатово, 2. батаљон у рејону села Дебелог Луга, а 3. батаљон у рејону села Пасјаче.

2. — Истурени делови батаљона на правцу Лесковац — Прокупље ноћу су ступили у додир са предњим деловима бугароких јединица, који су били прилично уплашени и нису давали никакве одређене одговоре на позиве за заједничку борбу против Немаца, те им се није могло веровати да би сарађивали или се борили против Немаца.

3. — Према изјавама партизанских стража и мештана на комуникацији Леоковац — Прокупље налазе се јединице две бугарске дивизије, а комуникацијом и пругом патролира један оклопни воз и шест тенкова.

На крају извештаја штаб бригаде моли да се пошаље 250 пушака за новомобилисано људство, које је ненаоружано, а због удаљености да се успостави радио-веза, због чега доставља шифру.

Тридесет првог августа 3. српска бригада била је иа ранијим положајима у одбрани. Обезбеђења и заседе истурала је на пут Прокупље — Лесковац. Једна заседа је ухватила немачког потпуковника и два војника-пратиоца у аутомобилу који је спаљен.

⁵⁴ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

⁵⁷ *Зборник*, том I, књ. II, бр. док. 82.